

ADATOK AZ EDELÉNYI—BESENYŐI CSATA TÖRTÉNETÉHEZ 1604-BEN

A Bocskai szabadságharc katonai történetének több olyan mozzanata van, amit még nem derített fel, vagy nem tisztázott megnyugtató és kielégítő módon a hadtörténetírás. Így többek között tisztázásra szorul az 1604 novemberének utolsó napjaiban végbement csata pontos helye, ideje és lefolyása, melyet edelényi csata néven tartunk számon történetírásunkban.

Rónai Horváth Jenő a döntő mértékben Istvánffyra és Orteliusra támaszkodó tanulmányában¹ maga is kételkedve forrásainak pontosságában, a következőképpen írja le a csata helyét és időpontját:

Ortelius a csatával kapcsolatban „... olyan badarságokat hord össze, melyek — eltekintve a nyakatekert helynevektől is — egyáltalán nem érthetők. Mivel azonban az egyetlen forrás, mely az eseményről részletesen beszél, adatait mégis fölemlítjük. Szerinte 1604. november 25-én Putnoktól egy mérföldnyire találkozott Básta a hajdúkkal, s harcolt is velük, de eredmény nélkül. Másnap a császári had egy szoroson vonult át, mire a hajdúk — amint a zavaros előadásból kivehető — a szoros a császáriak mögött is megszállották, de végre elűzettek; a császári had hátrább vonult és az éjtel egy szorosban egy Besele? nevű helynél tölthette. A szoros a Putnok és Sajókaza közti lehetett, az éjjelező hely talán Velezd. Harmadnap, november 17-én, Básta hadát a hajdúsereg minden oldalról körülkerítette, mi a császáriak közt oly nagy rémületet keltett, hogy a zsoldosok már szökdösni kezdek... Negyednap végre, november 28-án ment végbe a döntő küzdelem, a tulajdonképpen edelényi csata...” stb.²

Előljáróban meg kell amnyit jegyezni, hogy bár Ortelius Rónai Horváth által idézett adatai nem pontosak, de mégis közelebb járnak a valósághoz, mint azt Rónai Horváth hitte. Vegyük sorra a számbajöhető forrásokat, s ez rögtön be is bizonyosodik.

A legcélszerűbb talán először is megnézni a támadást irányító hadvezérnek, Bástának a leveleit, amelyeket hiteles támpontként használhatunk.

¹ Rónai Horváth Jenő: Bocskay István háborúja Rudolf ellen. Hadtörténelmi Közlemények. 1893. 569—634. o.

² R. Horváth J.: i. m. 596—597. o.

A november 17-én lezajlott osgyáni ütközet után, november 22-én Bástá már Putnokon volt.³ Itt tartózkodott még másnap is, majd lassan megindult a Sajó és Bódva találkozása, valamint Sajószentpéter tájé-
kán gyülekező hajdúcsapatok felé.

A hajdúcsapatok a segélyrők érkezésére várva, kitértek a harc elől, s ezért Bástá úgy döntött, hogy északkelet felé fordulva, Edelényen keresztül Kassa elfoglalására indul.⁴

Bástá november 26-án reggel indult el Edelényről⁵ (Szamosközi szerint 25-én, de ez nem fogadható el, mert Bástá több levelében határozottan 26-át ír, úgyszintén Hohenlohe György Frigyes is a szász választóhoz küldött november 30-i levelében, bár önála tíz napos eltérés van minden dátumban, mert még a régi időszámítást használta.)⁶

A császári seregnek két hídon kellett átkelnie: az Edelényt átszelő kis patak, valamint a Bodva hídján. Bocskai serege, amely Bástá adatai szerint 5000 hajdúból és 3000 török-tatár segélycsapatból állott (Hohenlohe szerint 25 000 fő), szemközt helyezkedett el, Bástá szerint azzal a szándékkal, hogy rátörjön a császári sereg hátvédére. Bástá, hogy a rajtaütést elkerülje, a poggyászokat és szekereket fedezettel előre-küldte, maga pedig három gyalogezreddel és a lovasság nagy részével hátramaradt a híd innesső oldalán.

A hajdúsereg megtámadta az átkelésre készülő császáriakat november 26-án és véres harc fejlődött ki a híd környékén. A császáriaknak csak jelentős veszteség árán (Szamosközy szerint 400, Bástá szerint kb. 200 fő) sikerült átkelni a hídon.

A folyón való átkelés után este Bástá a Besenyő (ma Lád—Besenyő) falu körüli dombokon táborozott le seregével. Ezt a terepet alkalmasnak tartotta a védekezésre a zömében gyalogságból álló sereg számára.

Másnap, 27-én reggel feltűntek Bocskai katonái, akiket — Bástá szerint — „...gögössé tett a támadás, amelyet előző napon intéztek ellenünk a hídon való átkelésünk előtt, azt gondolva, hogy a visszavonulásunk menekülés volt...”⁷

Bocskai, miután látta, hogy a császáriak előnyös védelmi állást foglaltak el, nem indított támadást ellenük, hanem látóközelben maradvá igyekezett bekeríteni Bástá seregét. A bekerítés megijesztette a császári vezért, mert mint írja: „...már attól kellett tartanom, hogy vereséget

³ Bástá 1604. nov. 22-i levele Kollonitsch Siegfried kapitányhoz, valamint nov. 23-i levele Rudolphhoz. (*Dr. Veress Endre*: Bástá György hadvezér levelzése és iratai. Budapest, 1913. II. k. 1713. és 1714. sz.)

⁴ Bástá 1604. nov. 22-i levele. (i. m. 1714. sz.)

⁵ Bástá 1604. december 18-i levele San Clemente prágai spanyol követhoz. (i. m. 1741. sz.) „...en el partirme la manana de los 26 del village de Edelinio...”

⁶ *Szilágyi Sándor*: Szamosközy István történeti maradványai. Budapest, 1880. (Monumenta Hungariae Historicae Scriptores XXX. k.) 261. o. Hohenlohe György Frigyes 1604. nov. 20-i (helyesen 30-i) levele a szász választóhoz. (*Marczali Henrik*: Regesták a külföldi levéltárakból. Budapest, 1882. 95. o.)

⁷ Bástá 1604. dec. id. 18-i lev.

kell majd szenvednem, mivelhogy nem tudtam megmozdulni, sem élelem keresésére menni; tekintetbe véve pedig a veszélyeket, és veszteségeket, amelyek ebből következhetnek, elhatároztam magam a következő reggel, amely 28-án volt, hogy megtámadom az ellenség táborát...⁸

Maga az edelényi, vagyis helyesebben mondva, a besenyői csata a következőképpen zajlott le:

28-án hajnalban a sűrű köd leple alatt Básta észrevétlenül felállította seregét, s egy völgyön keresztül amely a hajdúk felé vezetett, támadásra indult ellenük. Olyan észrevétlenül sikerült megközelíteni a hajdúkat, hogy azok „... se nem láttak, se nem hallottak...⁹ semmit. A rajtaütés elején sikerült elfoglalni három tüzérségi löveget, s sikerült elválasztani egymástól a gyalogságot és lovasságot. Két óráig tartó kemény küzdelem után Bocskai lovassága megkezdte a visszavonulást. A gyalogságból sokan elestek, úgyszintén a törökök közül is. Istvánffy szerint kb. 600 janicsár és más török katona esett el az ágyúk védelmében.¹⁰ A császáriak vesztesége Básta adatai szerint mindössze csak 40 katona volt, köztük gróf Salm Frigyes kapitány is.

Básta adatait alátámasztják Szamosközy és Sepsi Laczkó Máté írásai is, bár ez utóbbi szűkszavúan csak annyit ír a csatáról, hogy: „... Básta megütközik Edelénynél Bocskai hadával és megfordula a had Bástá György hada előtt, mert stratagemával csalá meg...¹¹ Pethő Gergely azzal egészíti még ki az edelényi csata adatait, hogy Bocskai a csata előtti csapatösszevonáskor a „... a földnépét is mind fölveve...¹²

Összefoglalásként megállapíthatjuk, hogy bár az edelényi—besenyői csatára vonatkozó források hézagosak és szűkszavúak, mégis megközelítően pontos képet kaphatunk lefolyásáról az elmondottak alapján. Bocskai tehát az osztrák vesztes ütközet után a Sajó és Bodva között igyekezett feltartóztatni a császári támadást. A csapatösszevonást nem tudta teljes mértékben végrehajtani, mert például Homonnai Bálint serege sem érkezett meg a csata előtt. Így Bocskai kerülni kívánta a nyílt összecsapást és rajtaütéssel, majd bekerítéssel akarta felmorzsolni a császári had erejét, illetve megállítani Básta támadását. Ez utóbbi nem járt sikerrel, mert Básta a ködöt és a rejtett völgy előnyeit kihasználva, meglepte és megfutamította Bocskai seregét. Bástának azonban ez a második győzelme is csak harcászati sikert eredményezett, mert nem sikerült döntő csapást mérni a szabadságharc hadseregére és nem sikerült felszámolni a mozgalmat, amely a széles néptömegek aktív részvételére támaszkodott.

Nagy László

⁸ U. o.

⁹ U. o.

¹⁰ Istvánffy Miklós: Magyarország története 1490—1606. Vidovich Gy. ford. Debrecen, 1867. 902. o.

¹¹ Sepsi Laczkó Máté krónikája. (Rohonyi G. — Nagy L. — Tóth Gy. szerk.: Szemelvények a magyar hadtörténelem tanulmányozásához. Hadtörténelmi Intézet, Budapest, 1955. I. k. 197. o.)

¹² Pethő Gergely: Magyar Krónika. (Geréb: A hazai osztályharcok irodalma. Budapest, 1955. 259. o.)

KÖNYVSZEMLE ÉS KRITIKA

MÁRKUS LÁSZLÓ:

GUYON RICHÁRD

Művelt Nép. Budapest, 1955. 153 oldal

Történezeink a felszabadulás után nagy érdeklődéssel fordultak múltunk haladó hagyományai felé. Az a törekvés hatotta át őket, hogy megtisztítsák a polgári és ellenforradalmi történetírás ferdítéseitől és eltüntessék róla az agyonhallgatás porát. Különösen az 1848/49-es forradalom és szabadságharc keltette fel a történészek érdeklődését. Erről számos megjelent kisebb-nagyobb munka tanúskodik. Ezek számát gyarapítja Márkus László Guyon Richard honvédtábornokról írt történeti életrajza.

Guyon Richard nevével és tetteinek bemutatásával a szabadságharc irodalmának csaknem valamennyi felszabadulás előtti termékében találkozunk. Nincs talán memoáriró vagy történész, aki ne foglalkozott volna vele és kivonhatta volna magát Guyon Richard sajátos egyéniségének és nem mindennapi életútjának hatása alól. Mégis, a Guyon Richard-ról szóló marxista történeti életrajz elkészítése nem volt könnyű feladat. A szétszórt és hiányos forrásanyag megnehezítette a szerző azon törekvését, hogy hősét a szabadságharc egészébe állítva ábrázolja, hűen adja vissza eredeti egyéniségét, megkapó emberi vonásait és ne csak leírja tetteit, hanem megmutassa azok indítékait és következményeit.

Az életrajz elolvasása után az a benyomásunk, hogy a szerző általában sikerrel küzdött le a munkája során felmerült akadályokat és jó stílussal, színes és megragadó módon megírt könyvéből nem papírfigurát vagy eszményített hőst, hanem rokonszenves hús-vér embert, igazi forradalmár katonát ismerünk meg. Márkus László nagy szeretettel eleveníti fel Guyon alakját és dicséretére válik, hogy mértéktartó, ragaszkodik a valósághoz, nem ruházza fel többel és nem tünteti fel nagyobb-nak, mint amilyen volt. Nemcsak élete nagy pillanatait, sorsának fordulópontjait mutatja meg, hanem a hétköznapokat is, ezáltal még közelebb hozza olvasóihoz hősét gondoljaival, egyéni vonásaival. Gondosan ábrázolja azt a folyamatot, amely a francia származású angol gentryből magyar hazafit formált, minden olyan motívumra ráirányítja a figyel-

met, amely Guyon következetes függetlenségi álláspontjának kialakulásában szerepet játszott. A szerző munkáját olvasva figyelemmel kísérhetjük Guyon politikai fejlődését és természetesnek találjuk, hogy hősünk Kossuth odaadó, lelkes híve volt és maradt mindvégig. Guyon Görgey személyi intrikái mögött hamar meglátta politikai célkitűzéseit és vele szemben mindig a politikai vezetés álláspontját vallotta magáénak.

Guyon és Görgey között kezdettől fogva alapvető ellentét volt. Márkus László feltárja ennek okait és megcáfolja azt a nézetet, mintha az ellentét forrása pusztán személyi természetű okokból eredt volna. Nem tagadja ugyan, hogy ez is szerepet játszott, de az események vizsgálatával meggyőző bennünket a Guyon—Görgey ellentét elvi-politikai természetéről. Guyon hamar felismerte Görgeyben a forradalom ellenségét és következetesen harcolt ellene nemcsak a hadseregen belül, hanem rendszeresen felhívja Kossuth figyelmét is a jelenségekre. Helyesen értékelte a váci kiáltványt, szembeszállt Görgeyvel a Dembinszky-kérdésben, hű maradt forradalmi függetlenségi elveihez. Abban az időben, amikor még a baloldali forradalmi erők határozott fellépésével még lehetett volna menteni a helyzetet, Guyon erélyesen követelte Görgey vád alá helyezését és jellemzően egyenes, forradalomhoz hű egyéniségéhez, ő maga kész volt a vádló szerepét elvállalni.

Görgey is felismerte, hogy Guyon útjában áll terveinek, átlát manőverein és akadályozhatja azok keresztülvitelét. Ezért minden alkalmat megragadva, áskálódott Guyon ellen, rágalmazta és katonai téren is lejáratására törekedett. A polgári történetírás éppen Görgey és öccse nyomán világotlotta meg hosszú évtizedeken át helytelenül Guyon szerepét a Simmunic elleni akcióban. Márkus László az események részletes elemzésével és helyes bemutatásával a valóságnak megfelelően világítja meg Guyon szerepét, tisztázva ezzel őt a Görgey-pártiak vádjai alól. Görgey Guyont mindig a legnehezebb feladatokkal bízta meg. A téli hadjárat idején egészen Besztercebányáig utóvédként biztosította vele a fősereget, onnan pedig pihenés nélkül elővédként küldte tovább. Mikor a maga kezébe kaparintotta a főparancsnokságot és a hadügyminiszterséget, szintén gondja volt Guyonra, aki addigra már országos hírvő katonai vezető lett. Mivel ki akarta kapcsolni az események tényleges irányításából, tartalékhadtest-parancsnokká nevezte ki, amely beosztás főleg szervezési feladatokkal járt együtt. Kossuth erélyes közbelépésére volt szükség, hogy Guyon végre képességeihez méltó megbízatást kapjon. A déli hadszíntéren harcoló IV. hadtest parancsnokává nevezik ki. Ebben a beosztásban Bácska sikeres megtisztításával öregbíti hírét. Sajnos, a szabadságharc ekkor már Világoshoz közeledett és Guyon nem sokáig mutathatta meg, mit ér ő képességeinek megfelelő beosztásban.

Már említettük, hogy Márkus László milyen nagy gonddal mutatja be Guyon jellemvonásait. Ezek közül különösen szembetűnő a hősiesség

és bátorság, amely soha sem hagyja el Guyont. A veszélyei soha nem törődött, katonáit személyes példájával ragadta magával. A könyv különösen szép részei azok az oldalak, amelyeket a szerző e tulajdonságok megrajzolásának szentel. A pákozdi csatában a magyar sereg jobbszárnyát az a fergeteges roham mentette meg a bekerítéstől, amelyet Guyon vezetett zászlóalja élén. Mannswört ostrománál zászlóval kezében rohant elől, mitsem törődve a körülötte záporozó golyóesővel, s decemberben már a nagyszombati ütközetben tüntette ki magát. A szükségtelen és fárasztó, ezeryi nehézséggel teli visszavonulás, amely téli hadjárat néven ismeretes, egyetlen komoly, dicsőséges harcselekménye is Guyon és hadosztálya nevéhez fűződik. Branyiszko elfoglalása volt ez. Guyon a legváltóságosabb pillanatban, mikor az osztrák ágyúk heves kártástüze megingatta a rohamozó honvédek sorait, lováról leugorva karddal kezében katonái élére állt és a hős honvédek félelmet nem ismerve, megszerezték a győzelmet. Részt vett a tavaszi hadjáratban és kimagasló érdemeket szerzett Nagysallónál. Guyon bátorságának és hősiességének újabb példáit Komárom várparancsnokaként tanúsította. Áruhában, rengeteg veszélyes helyzetet leküzdve, jutott be az ostromzár alatt tartott Komáromba és már megjelenésével reményt öntött a védő seregbe. Guyon minden poszton vitézül megállta a helyét, ahová őt a szabadságharc ügye szólította, s a hősiesség és bátorság, a személyes példamutatás már-már legendássá váló megnyilvánulásait tanúsította. Nagyon rövid idő alatt érdemelte ki katonáitól, akik őt tüzön-vizen át követték, a „csaták oroslánja“ nevet.

Nem véletlen, hogy Guyon a szabadságharc rövid ideje alatt olyan ragyogó pályát futott be. Zászlóaljparancsnok őrnagyként kezdte és pesti nemzetőröket vezetett rohamra Pákozdnál. Schwechat után a csatatéren Kossuth személyesen nevezte ki ezredessé és a téli hadjáratban már hadosztályt vezényelt. 1849. március 8-án a forradalom és szabadságharc odaadó hívei lelkes örömmel fogadták Guyon tábornoki kinevezését és a komáromi vár parancsnokságával történt megbízását. Pályája egyre felfelé ívelt és Guyon rövid idő alatt a szabadságharc legismertebb katonai vezetői közé emelkedett. Teljes mértékben helytálló Márkus László ama megállapítása, hogy: „Az angol Guyon Richard magyar lélekkel kötött kardot és a magyar tricolorra tett esküjéhez élete végéig hű maradt.“ Érdeme a szerzőnek, hogy felismerte, milyen komoly szerepük van a szubjektív tényezőknél a háborúban, a győzelem kivívásában. Nem félt e tényezőkket, mint hősiesség, bátorság, hazafiság, katonai rátermettség stb. és ezek hatásával súlyuknak megfelelően foglalkozni. Ilymódon elkerülte a sablonosságot, a valóságnak megfelelőbben sokrétűbben tudta megmutatni a helyzeteket és azokban hősének tetteit. A szerző megvilágítja, hogy Guyon nemcsak magyar hazafivá vált, hanem következetes forradalmárrá is. Mint katona forradalmár volt, Bemmel, Perczellel és Nagy Sándorral együtt, a hadsereg baloldali szárnyá-

nak vezetője. Az idegenből Magyarországra szakadt, magyarul csak törve beszélő Guyon magyarabb volt, mint az ősi eredetére büszke Görgey. Guyon a hadviselésben is forradalmi nézeteket vallott. Katonai gyakorlata híven szolgálta a szabadságharc ügyét. A pákozdi csata után Jellasicsot üldözve, nem akadályozták alkotmányjogi fontolgatások a Lajtán való átkelésben és később is bebizonyította, hogy a forradalom és szabadságharc győzelmének biztosítása vezeti minden cselekedetében. Márkus László helyesen jellemzi hőseit erről az oldaláról is, sőt a szabadságharc utáni tevékenységének ábrázolásával meggyőz bennünket arról, hogy Guyon azok közé tartozott, akik az emigráció választóvízében is kiállták a próbát.

A munka sok pozitívuma mellett azonban néhány hibájára is fel kell hívni a figyelmet. A szerző Guyon fejlődését megvilágítva többször megemlíti, milyen hatást gyakorolt hősére a nép, mennyire szerette katonáit, hogyan törődött velük. Ezáltal úgy érezzük, Guyont teljesen megismertük és helyesen ismertük meg. Mindemellett azonban keveset látunk Guyon környezetéből, jóformán semmit alparancsnokai tevékenységéből és az egyszerű katonák alakja, hősiessége, szerepe a csaták sorsának eldöntésében sem domborodik ki kellően. Bár a szerző nem túlozza el szerepét szerintünk egyetlen alkalommal sem, mégis Guyon úgy lép elénk a könyv hasábjain, hogy a „csaták oroszlánja” ragyogásával kissé mindenkit elhomályosít. Némely helyen a szerző a rész vizsgálatába merülve, szem elől téveszti a szabadságharc egészét és ebből adódóan kisebb hibákat vét. Itt csupán egyetlen tárgyi tévedésére kívánunk utalni. Márkus László szerint a tisztikar a pákozdi csata előtt még nem induló alapot. Világosan felismerte: milyen fontos szerepet játszik a jövő bírnai a császárhíu tisztiket is. Mint forrásra, Ivánkára hivatkozik. Tény, hogy egyébként Ivánka munkáját kritikával használja, de e kérdésben ezt elmulasztja és így adódik elő, hogy nem nyúl ahhoz a komoly tényanyaghoz, amely Ivánka állítását határozottan megcáfolja. A tiszték több forrásból is értesültek a haditanácskozás előtt a Lambergen végrehajtott népitéletről, s éppen a pesti nép forradalmi megmozdulása hatott ki a hadseregre is, erősítette annak forradalomhoz híu szárnyát és vezetett el a pákozdi csata tervének elfogadásáig.

Kevés ilyen és más természetű hibát találhatunk a szerző munkájában, ezek azonban nem homályosíthatják el a mű pozitívumait. Márkus László, kinek egyébként ez az első történeti munkája, avatott íróként nyúlt témájához. Cseppet sem jellemző rá az elvont, száraz nyelvezet, frázisok ismételtetése. Leírásai képszerűek, megelevenítik az eseményeket, színesen és érdekesen adják vissza a történeteket. A Mannswört elleni roham, a téli hadjárat, Branyiszko bevétele és végig a harcok bemutatása jó tollú íróra vall, aki nagy szeretettel mélyült el munkájában és igyekezett a legjobbat adni. A szerzőnek hőiséhez hasonlóan nem egy nehéz próbát kellett kiállani. A történeti életrajz az a műfaj, amely

a legkönnyebben elvezeti az író az idealizálás ingoványára, s onnan nehéz a szabadulás. Guyon egyénisége és egész élete olyan volt, hogy a vele foglalkozó történésznek komoly csábításokat kellett leküzdenie, hogy elkerülje az idealizálást és ne essen túlzásokba. A munka elolvasása után az az érzésünk, hogy Márkus László minden kísértés ellenére sem esett az idealizálás hibájába. Nem túlozza el Guyon szerepét, nem tünteti fel többnek és nagyobbnak, mint volt, helyesen jelöli meg helyét a szabadságharc vezetői sorában.

Munkája marxista történetírásunk pozitív terméke, előbbre visz bennünket a szabadságharc részleteinek megismerésében és emléket állít egyik hős vezetőjének. Meggyőződésünk, hogy a könyv hasznos szolgálatot tesz népünk hazafiságának elmélyítésében, s különösen néphadseregünk harcosai és tisztjei fogadják örömmel a munkát, amelyből eléjük tárul Guyon Richard, a forradalmár katona példamutató, harcos élete.

T. S.